

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

Yeni Türk dövlətinə "Azərbaycan" adının verilməsi ilə bağlı mülahizələrdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yeni dövlətə "Azərbaycan" adını verməkdə birinci hədəfi, "tarixi-coğrafi" və "siyasi-inzibati" anlamda Bütöv Azərbaycanı göz önündə tutaraq, gələcəkdə Azərbaycanın bütövləşməsi məsələsini ortaya qoyması olmuşdur. Türk dövlətinə bu ad verilirəkən, etnik-milliyətçi deyil, qədim tarixi-coğrafi anlayışa və siyasi-inzibati coğrafiyaya üstünlük vermək bundan irəli gəlir. Şübhəsiz, burada əsas hədəflərdən biri, bəlkə də birincisi Qacarlar dövlətinin ən böyük siyasi-inzibati vilayətlərindən biri Azərbaycan olmuşdur. Cümhuriyyət ideoloqunun Güney Azərbaycan türkləri ilə Qafqaz türklərinin eyni kökə, dilə, mədəniyyətə bağlı olduqlarını da açıq şəkildə söyləməsi bunu bir daha ortaya qoyur. Deməli, yeni dövlətə "Azərbaycan" adının verilməsi, nə zamansa Güney Azərbaycan türkləri ilə Qafqaz türklərinin Azərbaycan adlı dövlətdə yenidən birləşməsi, bütövləşməsi ideyası ilə bağlı olmuşdur. Fikrimizcə, bu səbəbdən o vaxt, yeni dövlətə kiçik bir ərazini əks etdirən digər adların verilməsindən qəti şəkildə imtina olunmuşdur. Əsasən Rəsulzadənin sayəsində "Azərbaycan" adı qalib gəlmişdir.

Yeni Türk dövlətinə "Azərbaycan" adının verilməsində ikinci hədəf dövlətçilik ənənələrinin bərpası ilə bağlı olmuşdur. Bir sözlə, "Azərbaycan" adı bu ərazilərdə vaxtilə mövcud olmuş dövlətlərlə (Atropatena, Albaniya, Sacilər, Atabəylər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər və b.) yeni dövlət arasında bir bağlılıq olmalı idi. Deməli, "Azərbaycan" adı qədim dövlətçilik ənənələrini ifadə etmək, eyni zamanda milli dövlətçilik ideologiyasını yaratmaq naminə yeni dövlətə verilmişdir. Bununla da, milli mənsubiyyəti ifadə edən türkcülük ideyası ilə yanaşı, milli dövlətçiliyi ifadə edən Azərbaycan Milli ideyası yaranmışdır. Çox keçmədən Azərbaycan Milli ideyası türkcülüynün rəsmi təbliğinin əsas hissəsinə çevrilmişdir. Milli ideoloq M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, bu Cümhuriyyət Azərbaycan ad-

lansa da əslində bir türk hökuməti, başqa sözlə kiçik Türkiyədir.

Deməli, "Azərbaycan" sözü dövlətçilik ideologiyası ilə bağlıdır, ölkənin adının nə cür adlanmasından asılı olmayaraq əslində bu dövlət Türk dövləti, Türk hökumətidir. Görünür, M.Ə.Rəsulzadə "Azərbaycan" sözünə sinonim kimi "kiçik Türkiyə" ifadəsini də bu mənada işlətməmişdir. Hər halda açıq şəkildə hiss olunur ki, Cümhuriyyət ideoloqları milli mənsubiyyət, milli dili, milli mədəniyyəti "türkcülük", dövlətçiliyi, dövlət ənənələrini isə "Azərbaycan"-azərbaycançılıq ideyaları

Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulmamışdan öncə (1917-ci il), Rusiya tərkibindəki türktatar millətlərinin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin ayrılıqda milli-ərazi muxtariyyətini tələb etməklə yanaşı, Rəsulzadə gələcək muxtar Türk dövlətlərinin nümayəndələrindən ibarət Milli Şuranın formalaşdırılmasını təklif

sulzadə 27 aprel işğalından az sonra Azərbaycan milli ideyasının yaşaması üçün, mədəni ruhlu "Yeni Turançılıq" ideyasını müdafiə etmişdi. "Yeni Turançılıq" ideyası isə Rusiya əsarətində yaşayan bütün türklərin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin əsas hədəflərindən biri olmalı, Z.Gökəlpın təbrincə, Rusi-

dən xilas etmək məqsədilə ortaya çıxan türkcülük ideologiyası türkün düşmənləri tərəfindən mürtece və təhlükəli mənada "panturanizm", "pantürkizm" kimi qələmə verilmiş, türklərin yenidən tarix səhnəsində söz sahib olmasının qarşısı hər vaxtla alınmağa səy edilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə həmin

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

əsasında təbliğ ediblər. Məhz bu amildən çıxış edərək M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, Rusiyada yaşayan Qafqaz müsəlmanlarını "Türk", ölkələrini "Azərbaycan" kimi qəbul etməkdən qazanılmış bir dava idi. Ona görə "Azərbaycan" sözü artıq xalqın düşüncəsində də coğrafi mənadan ideoloji mənaya çevrilmişdir: "Xalqın düşüncəsində AZƏRBAYCAN məfhumu coğrafi bir mənadan daha çox fikir və əməl şəklində təcəssüm edir".

Yeni dövlətin "Azərbaycan" adlanmasında üçüncü hədəf Azərbaycanın əsas nüvəsi olan türklərlə, Bütöv Azərbaycanda yaşayan azsaylı etnik qrupları və etnosları vahid ideya altında birləşdirmək, milli dövlətə xidmətçiliyə nail olmaq idi. "Azərbaycan" adı yalnız türklərin deyil, azsaylı etnik qrupların və etnosların da qəbul etdiyi anlayış kimi Azərbaycan milli ideyasına xidmət etməli idi.

Rəsulzadə bir tərəfdən, Azərbaycan milli ideyasını müdafiə etsə də, digər tərəfdən, azərbaycançılığın ümumi türkcülüynün, turançılığın ayrılmaz bir hissəsi olduğunu da daim vurğulamışdır. Hələ,

yanın dağılıb viran, Türkiyənin böyüyüb Turan olmasına yönəlməli idi. Z.Gökəlpın və M.Ə.Rəsulzadənin bu fikirləri, yeni Turanın Türk hökumətlərinin federasiyası şəklində gerçəkləşməsi, o dövr üçün bir qədər utopik xarakter daşısa da, hazırda Türk dövlətləri (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və b.) Türk Dövlətləri Təşkilatının nümunəsində, belə bir federasiyanı əsasən gerçəkləşdirib.

Bu baxımdan, hələ o zaman Rəsulzadə doğru yazırdı ki, müstəqil Türk dövlətlərinin yaranması turançılıq, türkcülük məfkurəsinə kölgə salmamış, bir sözlə Türk birliyini parçalamamışdır: "Turançılıq, türkcülük ədəbi məsləki Türkiyə ilə Azərbaycanı bir-birinə bağlayan ən davamlı bir bağ, mətanətli bir ip idi. Turançılıq məfkurəsi doğulunca millət beynəlmiləl islamiyyətçilik və federasiyon formullarını çıxarmış, sosiologiyada da "Türkləşmək, İslamlaşmaq və Müasirləşmək" kimi uca-yaqlı bir şüar ortaya atmışdı. İstanbul yurduqları bu şüarları nəzəri şəkildə yaymaqda ikən, Azərbaycan turançıları bunu siyasi bir fəlsəfə kimi qəbul edərək qurduqları milli siyasi partiyanın prinsipi elan etdilər".

Şübhəsiz, indi olduğu kimi, həmin dönmədə də türkcü mütəfəkkirlərin bu mülahizələri rus, erməni və başqa millətlərin ideoloqları tərəfindən birmənəli qarşılana bilməzdi. Bu baxımdan 1920-1930-cu illərdə bəzi əcnəbi müəlliflər, o cümlədən Hondkaryan, A.Kerenski,Zarevand (Zaven Nalbandyan və Vartouhi Nalbandyan), A.N.Mandelştam və başqaları panturanizm, pantürkizm təhlükəsindən bəhs edən əsərlər ("Türkiyənin qulluğunda", "Rus milləti üzərində diktatura", "Türkiyə və Panturanizm") yazırdılar. Onların fikrincə, SSRİ-ni dağıtmaq istəyən panturançılar Turan imperiyası yaratmaq niyyəti güdürdülər. Fəlsəfə tarixçisi, professor Rafail Əhmədli doğru yazır ki, vaxtilə əzilməyə məhkum edilmiş Türk xalqlarını oyadıb əsarət-

dövrde "pantürkizm", "panturanizm"lə bağlı bir sıra məqalələrində antitürkcülərə cavab olaraq yazırdı ki, bu məsələdən bəhs edən türkcülüynün, turançılığın tarixini, o cümlədən bu ideyaların müəlliflərinin fikirlərini təhrif edirlər. Belə ki, "pantürkizm", "panturanizm" panslavyanizm kimi ideologiyalardan fərqli olaraq xalqın içindən yaranan bir məfkurə olmuşdur. O yazırdı: "Pantürkizm məsələsinə gəlincə, fürsətdən istifadə edən yanılmaçıların aldatmaq istədikləri zümrəyə birdəfəlik andaqla ki, slavyan millətlərində olduğu kimi, Türk irqinə mənsub millətlərdə dəxi, bir birlik məfkurəsi doğmuş və bu doğuş müəyyən bir zaman romantik bir dövrə yaşayaraq, o vaxta qədər, İslam dini düşüncə alışıqlığında olan siyasi Türk-Tatar fikri üzərində daha əsri və tərəqqi sevincinə bir təsir yapmışdır. Fəqət panslavyanizmdən daha az real şərait və imkana malik olan panturanizm panslavyanizmin çatdığı nəticəyə nisbətən daha az bir zamanda gəlmiş və bu gün ən qatı panturanistlər belə sadə bir kultür birliyini mümkün mөrtəbə mühafizəyə qeyrət etməklə kifayətlənmişlər".

Bununla da, Rəsulzadəyə görə turançılıq millətin özünün yaratdığı ideyadır, bu ideya ilk dövrlərdə romantik xarakter daşısa da, artıq öz yerini gerçəkçi, müasir məsələlərə tərk etmişdir. Çağdaş dövrdə yeni türkcülük və yaxud da yeni turançılıq ideologiyası ondan ibarətdir ki, vahid Türk milləti deyil, vahid Türk irqi vardır. Türk irqinə aid hər bir millətin də ayrı-ayrı müstəqil Türk dövlətləri yaratması məntiqə uyğundur. Bu baxımdan "panrusizm" vahid "slavyan" dövlətinin yaranmasına çalışdığı halda, yeni turançılıq ideologiyası ayrı-ayrı türk dövlətlərinin yaranmasını müdafiə edir. Bunu nəzərə alaraq Rəsulzadə yazır: "Varlığı ilə Sovet İttifaqında Türk ellərinin ulusal, doğul axınlarını yaxşı yöndə etkiləyən çağdaş, gerçəkçi "türkizm", sözsüz "panrusizmin" yağısidir".